

Mineke Schipper, geboren 1938, docent algemene literatuur-wetenschap, Vrije Universiteit Amsterdam

Afrikaanse Literatuur Blanke kritiek, Zwarte repliek

Welke invloed hebben de Westerse literatuur en literaire kritiek in Afrika gehad, hoe is daarop gereageerd en wat is de situatie nu? Dat waren zo ongeveer de vragen die mij door de redactie werden voorgelegd. Vragen die des te moeilijker te beantwoorden zijn, omdat Afrika een uitgestrekt continent is waar tussen Oost en West, Noord en Zuid niet alleen gigantische afstanden bestaan maar ook enorme verschillen, die niet weg te redeneren zijn zonder grove generalisaties en ongenueanceerde uitspraken. Barrières genoeg die tegen een kroniek over dit onderwerp pleiten, vooral wanneer je ook nog bedenkt dat bescheidenheid en het relativeren van de eigen mening en positie in het mondiale gebeuren uiterst onderontwikkelde eigenschappen van de Westering zijn. Anderzijds is het misschien zinvol om toch een poging te doen tot inventarisatie van actie en reactie in de Afrikaanse letteren tegenover de hardnekkige *Je maintiendrai*-mentaliteit van Europa, omdat het ons enig inzicht kan verschaffen in de veranderde noord-zuid relaties die het gezicht van de jaren tachtig mede zullen bepalen.

Literatuur is waarschijnlijk zo oud als

de mensheid – altijd en overal lijken mensen behoefte te hebben aan verhalen en liederen. Of het nu over vrolijke of droevige, waar gebeurde of verzonnen zaken gaat. Één ding is zeker: literatuur heeft altijd te maken met de eigen situatie van de mensen voor wie ze bedoeld is. De vreugde der herkenning speelt een belangrijke rol. In Afrika heeft van oudsher orale literatuur in deze maatschappelijke behoefte voorzien. Op een gegeven moment is de Europese expansie op gang gekomen en het Westen een economisch, cultureel en godsdienstig stempeel gaan drukken op het continent. Dit gebeurde vooral in de steden; in de dorpen is de invloed aanzienlijk minder sterk geweest en heeft de eigen traditie zich beter kunnen handhaven. Natuurlijk is hier geen sprake van een absolute tegenstelling, want door de sterke familiebanden is er een voortdurend contact tussen dorpelingen en stedelingen.

Europese invloed

Wat heeft de Europese bezetting betekend voor de Afrikaanse literatuur die daarna is ontstaan? Minder dan wij geneigd zijn aan te nemen. Immers de orale literatuur is nog altijd springe-

vend en de geschreven literatuur minder omvangrijk. Er zijn meer analfabeten dan geletterden in Afrika en voor de steden geldt dat er meer mensen zijn die geen Westerse taal kunnen lezen en schrijven dan mensen die dat wel kunnen. En dan is het ook nog zo, dat degenen die een Westers schoolstelsel gevolgd hebben daarmee zeker niet hun eigen culturele achtergrond waarvan de orale literatuur deel uitmaakt zonder meer over boord zouden werpen.

Ook mag niet vergeten worden dat de Westerse culturele invloed deel uitmaakte, een tijdlang althans, van een overheersingssysteem van bezetters, iets dat uiteraard bij elk volk dat zichzelf respecteert reacties van verzet oproept.

Desalniettemin bestaan er zichtbare Westerse invloeden in de geschreven Afrikaanse literatuur, niet alleen in thema's en het gebruik van Westerse talen, maar ook bijvoorbeeld in het genre van de roman, het enige genre dat in Afrika niet bestond in de prekoloniale tijd.

Alvorens hierop nader in te gaan, is het noodzakelijk kort uiteen te zetten hoe in de Europese literatuur en het Europese denken over Afrika de Westerse 'ontdekking van het zwarte continent' onmiskenbaar zijn sporen heeft achtergelaten. Naarmate de Europeanen meer in contact kwamen met Afrika begon dit feit een rol te spelen in de Europese literatuur: aanvankelijk in exotische reisverhalen, later in koloniale romans, wordt een beeld geschil-

derd van het ontoegankelijk werelddeel en zijn primitieve zwarte bewoners aan de ene kant en de lucide blanke die met moed en beleid de Beschaving (want daar is er maar één van) verbreidt en verdedigt. Vanaf de zeventiende eeuw, ontstaan steeds duidelijker de geprononceerde stereotypen en clichés over Afrika en Afrikanen die in Europa nog altijd hardnekkig de ronde doen.

In de twintigste eeuw werpen Europeanen zich steeds stelliger op als kenners van Afrika, als specialisten in *Africana*. Ze hebben daarginds een broer of neef, zijn er zelf geweest enz. Het Europese publiek raakt vertrouwd met de koloniale sfeer en vormt zich een beeld vanuit het perspectief van de baas op het gedrag van de ondergeschikten. Het woord luisteren komt in het koloniale woordenboek niet voor. Er is slechts ruimte voor een eenrichtingsmonoloog, waarop later van de andere kant een soortgelijke monoloog in omgekeerde richting niet kon uitblijven: van de exclusieve blanke beschaving naar een onvoorwaardelijk *Black is beautiful*.

De Europese literaire invloed kwam binnen met de taal, het schrift en het literatuuronderwijs. De leerlingen maakten kennis met de Europese schrijvers van Molière tot Hugo in het Franse schoolstelsel, van Shakespeare tot Shaw in het Engelse. De koloniale romans die ze in handen kregen maakten duidelijk dat hier over hen werd geschreven, maar dat het niet over hun 'werkelijkheid' ging.

Twee antwoorden

In Albert Memmi's voortreffelijke boekje *Portrait du colonisé* (1966) worden de twee antwoorden van de gekoloniseerde op zijn situatie beschreven, nl. de poging tot assimilatie (die hem au fond geweigerd wordt, al doet hij nog zo zijn best) en het verzet, het zich distantiëren van de blanke, er trots op worden héél anders te zijn dan de brute overheerser. Ook de literaire Europese beïnvloeding leidde tot deze beide antwoorden, al zijn er meer van het tweede dan van het eerste soort gegeven.

Het is niet erg interessant om lang stil te staan bij Afrikaanse literaire assimilatie- en imitatiepogingen, waarvan m.n. de Franstalige Afrikaanse poëzie uit de begintijd voorbeelden kent. Het was duidelijk een doodlopende weg. De assimilatie vond plaats zowel op het terrein van de vorm (Romantische en Symbolistische dichters werden geïmiteerd) als ook inhoudelijk door rechtstreeks de bedoelingen en de gedragingen van de koloniale goed te praten en te accepteren. Zo valt er bijvoorbeeld in de boeken van de Rwandese schrijver Naigiziki lof te lezen op de humane bedoelingen van de Belgen die de zweep wel moeten hanteren omdat 'wij inboorlingen zo lompe van geest zijn'. Het is opvallend dat in dergelijke boeken dezelfde stereotypen in zwang zijn als in de Europese koloniale literatuur. Al met al is dit 'antwoord' een te verwaarlozen element in het geheel van de Afrikaanse

literatuur.

De geschreven literatuur is merendeels in Westerse talen geschreven en in het Westen gepubliceerd. De invloed van en de reacties op de Westerse aanwezigheid zullen we vooral in deze teksten moeten zoeken. Dit deel van de Afrikaanse literatuur heeft ruwweg tussen de jaren dertig en zestig van onze eeuw een antwoord willen geven op de Westerse overheersing. Laten we ons echter niet verbeelden dat dat het enige was wat deze schrijvers voor ogen stond, want naast protest en conflict was een ander belangrijk thema de terugkeer naar de 'eigen culturele bronnen', zoals het vaak werd genoemd en het verheerlijken van het prekoloniale Afrika, de voorouders, de eigen orale literaire en historische overlevering.

In de poëzie van de negritude komen beide reacties sterk naar voren: het afwijzen van het decadente brute Westen en het idealiseren van het vitale, 'pure' Afrika van weleer. 'Moeder Afrika' wordt bezongen, het lijden van het zwarte ras en het verzet tegen de blanke agressor en het verheerlijken van alles wat zwart is zijn thema's die steeds weer terugkomen in deze poëzie. Ik heb daarover elders uitvoeriger geschreven¹). Dit is duidelijk het antwoord in de vorm van de monoloog in omgekeerde richting, waarop ik hierboven doelde. Reacties in poëzie-vorm zijn directer en geconcentreerder dan in roman-vorm en daarom minder genuanceerd.

De romans leveren een rijk documentatiemateriaal op over het Westerse optreden in Afrika en de Afrikaanse reacties daarop.

Het is interessant dat sommige romanschrijvers in essays of interviews benadrukken dat zij romans zijn gaan schrijven om te laten zien hoe anders de Afrikaanse werkelijkheid was dan Europeanen die in hun koloniale romans hadden weergegeven. Een bekend voorbeeld is dat van Chinua Achebe die herhaaldelijk heeft bevestigd dat voor hem een aanleiding tot het schrijven van zijn eerste roman *Things fall apart* (vorig jaar in het Nederlands vertaald onder de titel *Een wereld valt uiteen*, uitg. Corrie Zelen, Maasbree) is geweest het lezen van Joyce Carey's *Mister Johnson*. Een bekend literatuurcriticus als Michael Echeruo uit Nigeria schrijft dat de Europese literatuur die over Afrika gaat meer onthult over de Europese mentaliteit en het Europese denken dan over Afrika en Afrikanen²). Dit reageren op Westerse publikaties over Afrika bracht met zich mee, dat men zich minstens evenzeer richtte op een Europees als op een Afrikaans publiek – een tijdlang althans: om de koloniale situatie te veranderen moest men zich wel tot de kolonisator richten en diens taal gebruiken. Tegelijkertijd had een dergelijke verzetsliteratuur natuurlijk een duidelijk bewustmakende invloed op de Afrikaanse lezers. Dit geldt niet alleen voor poëzie en romans maar ook voor toneel, waarop ik hier van-

wege de beperkte mij toegemeten ruimte niet kan ingaan³).

In de jaren zestig zijn de meeste Afrikaanse koloniën zelfstandig geworden en één van de gevolgen is dat de blanken en het Westen nauwelijks meer voorkomen in de literatuur van onafhankelijk Afrika. Andere meer op de hedendaagse maatschappij gerichte thema's staan centraal, nu zwarte leiders aan het hoofd staan van de Afrikaanse naties. Dit betekent niet, dat de Afrikaanse literatuur daarom minder maatschappijkritisch zou zijn geworden. Veel schrijvers stellen zich net zo geëngageerd op tegenover de regimes van nu als dat vroeger gebeurde tegenover de koloniale overheid. Daardoor komen ze dan in conflict met de politieke autoriteiten van hun land, zoals bijvoorbeeld gebeurd is met Wole Soyinka in Nigeria, Kofi Awoonor in Ghana, Mongo Beti in Kameroen en Ngugi wa Thiong'o in Kenya. De tijden zijn veranderd en het blijkt dat wat op een bepaald moment subversief is dat nog niet hoeft te zijn in een andere tijd. Het kan dan zelfs gaan dienen tot bescherming van de status quo als een soort afleidingsmanoeuvre. In onafhankelijk Afrika kunnen schrijvers zonder risico het Westen en de blanke bekritisieren. De autoriteiten vinden dat uitstekend want het kan geen kwaad: niemand in onafhankelijk Afrika heeft daar last van. Dat geldt niet voor Europa waar nog heel wat moet worden geschreven en gelezen om de mythevorming over

Afrika en Afrikanen uit te roeien en ons optreden in Afrika vanuit het Afrikaanse perspectief te leren zien.

Deze zevenmijlslaarzen-gang door de recente Afrikaanse literatuurgeschiedenis heeft veel aspecten moeten verwaarlozen, bijvoorbeeld de situatie in Zuidelijk Afrika, het probleem van de Europese en/of Afrikaanse talen, de verschillen tussen Franstalig en Engelstalig Afrika. En zo zijn er wel meer te noemen . . .

Literaire kritiek

'Hoe zit het met de literaire kritiek?' luidde een deel van de gestelde vraag, waarop ik nog kort kan ingaan. In Europa is de Afrikaanse literatuur dikwijls volkomen genegeerd, vooral in de landen die geen koloniaal verleden hadden in Afrika. In Nederland zien we pas de laatste jaren een begin van belangstelling opkomen bij een iets groter publiek. De literatuurseries van Novib/Wereldvenster en de Uitgeverij Corrie Zelen spelen daar goed op in, maar de meeste Nederlandse critici staan er duidelijk nog heel onwennig tegenover.

De Europese literaire kritiek van Afrikaanse literatuur moet dan ook vnl. gezocht worden in Franstalige en Engelstalige bladen. In grote lijnen zijn tweërlei reacties te vinden, in de koloniale tijd: 1. de verontwaardiging over het negatieve standpunt t.o.v. het Westen en het (soms daarmee samenhangende, maar lang niet altijd) verwerpen van het werk als 'niet literair'; 2. het uitbundig prijzen van alles

wat maar door een Afrikaan is geschreven in de trant van 'jongen, wat heb je goed je best gedaan'. Menige roman toneelstuk of dichtbundel werd een tijdlang ingeleid door paternalistische voorwoorden waarmee de schrijver – bewust of onbewust? – werd ingelijfd bij de literatuur van de metro-pool en geïntroduceerd als 'onze tweede Villon' of 'deze Afrikaanse Molière'. Vooral de Fransen zijn sterk in dit cultureel imperialisme.

Veel negatieve critici die vinden dat Afrikaanse romans niet 'literair' genoeg zijn, vergeten aan te geven wat ze onder *literair* verstaan. Wat is literatuur? De eigen waardevaste literaire erfenis die de elite heeft meegekregen? Die heeft er ook toe geleid dat Europese critici soms verklaard hebben dat prekoloniaal Afrika geen toneel kende en dat het epos er nooit bestaan heeft - dit alles zonder voorafgaand zorgvuldig onderzoek en op basis van het onuitgesproken vooroordeel dat Afrika cultureel nog maar aan het begin staat- aan het begin waarvan, zou men kunnen vragen. Het relativeren van de eigen literaire normen en de eigen culturele context is menig Westers criticus zwaar gevallen.

Van Afrikaanse zijde zijn de Westerse kritieken met belangstelling gevolgd en reacties zijn uiteraard niet uitgebleven. De Europese critici wordt Westerse stelligheid verweten en groot gebrek aan kennis van Afrika. Sommige Afrikanen gaan zelfs zo ver dat ze Westerlingen absoluut niet in staat

achten iets zinnigs over Afrikaanse cultuur en literatuur te zeggen. Ze komen dan tot de extreme uitspraak dat alleen Afrikanen Afrikaanse literatuur kunnen bestuderen en beoordelen. Deze stellingname stond ter discussie op de eerste conferentie die in Nederland over Afrikaanse literatuur werd gehouden in 1976 onder auspiciën van het Afrika-Studiecentrum te Leiden. De vraag of Afrikaanse literatuur zó anders is dan andere literaturen, dat er andere – d.w.z. niet-Westerse, niet-Aziatische, niet-Latijns-Amerikaanse – methoden nodig zouden zijn om haar te bestuderen, werd door de uitgenodigde Afrikaanse specialisten ontkennend beantwoord: literatuur en

kritiek zijn universeel, vond men. Niettemin werd ernstig bezwaar aangetekend tegen de Westerse, ethnocentrische visie die schromelijk onrecht doet aan het eigen karakter van de Afrikaanse literatuur. Of, in de woorden van Chinua Achebe aan het adres van de Westerse 'kenner van Afrika': 'Het zou goed zijn als hij nu eindelijk eens de 'nederigheid zou leren die bij zijn beperkte ervaring in de Afrikaanse wereld past en zou loskomen van het superioriteitsgevoel en de arrogantie waarmee de geschiedenis hem zo verraderlijk erfelijk heeft belast'⁴). Ook aan het begin van de jaren tachtig hebben deze woorden nog niet veel van hun actualiteit verloren.

1) Zie 'Migration d'un mouvement: le cas de la négritude' in: B. Lindfors, U. Schild (Eds.), *Neo-African Literature and Culture*, Mainzer Afrika-Studien, Heymann, Wiesbaden 1976, pp.57-70.

2) Michael Echeruo, *Joyce Carey and the Novel of Africa*, Longman, Londen, 1973.

3) Zie mijn *Toneel en Maatschappij in Afrika*, Van Gorcum, Assen 1977.

4) M. Schipper (red.), *Text and Context. methodological Explorations in the Field of African Literature*, Serie African Perspectives, Afrika-Studiecentrum, Leiden, 1977, p.9. Deze bundel bevat een selectie van de bijdragen aan de genoemde conferentie te Leiden.